

Arbonès, Miller i Nin

Matthew Tree

Escriptor

Resum

Henry Miller era l'autor predilecte de Jordi Arbonès, un fet reflectit tant en el nombre com la qualitat de les traduccions que va fer d'aquest autor. *Primavera negra*, en la versió catalana (1970), va ser el primer llibre de Miller publicat a l'estat espanyol. Les següents traduccions de Miller en català (*Tròpic de Càncer* 1977, *Tròpic de Capricorn* 1978) no van rebre el permís del censor fins que les versions castellanes haguessin sortit abans. L'impacte d'aquestes traduccions en el món de les lletres catalanes va ser molt gran, però Arbonès també maldava perquè algunes obres menys conegudes de Miller també veïessin la llum del dia: *El temps dels assassins* (1975) o *El colòs de Maroussi* (1987), entre d'altres. Arbonès coneixia a fons l'obra de Miller i la seva traducció més reeixida, segurament, és *Sexus* (1992), que alguns consideren que és l'obra mestra de Miller. Arbonès també va escriure un assaig interessant sobre Miller (1990) i diversos pròlegs a les obres traduïdes.

Paraules clau: Jordi Arbonès, Henry Miller, Tròpics, traduccions catalanes.

Abstract

Henry Miller was Jordi Arbonès's favourite author, a fact reflected in the number and quality of his translations of this author. Arbonès's Catalan version of *Black Spring* (1970) was the first Miller title to be published in Spain. Later Catalan translations of Miller's key works, the «Tropics» were kept waiting by the censor until Spanish translations had already been published. Arbonès's translations of these books, at all events, created a tremendous impact in the world of Catalan letters. Arbonès also tried to introduce the Catalan reading public to some of Miller's lesser known works such as *Time of the Assassins* (1975) or *The Colossus of Maroussi* (1987). Arbonès knew Miller's work extremely well, and his finest translation was almost certainly the Catalan version of *Sexus* (1992), often considered to be Miller's masterpiece. Arbonès also wrote an interesting essay on Miller (1990) and several prologues to his own translations.

Key words: Jordi Arbonès, Henry Miller, Tropics, Catalan translation.

Quan parlem de les traduccions que el Jordi Arbonès va fer de Henry Miller, hi ha un fet anecdòtic que val la pena recalcar: de les desenes d'escriptors en llengua anglesa que Jordi Arbonès va traduir al català, Miller és, de lluny, l'autor que més apreciava. Tant és així, que fins i tot va mantenir una breu correspondència amb Miller (cosa no tan fàcil, ja que Miller solia rebre bosses senceres de cartes cada setmana, sobretot cap al final de la seva vida). Va ser, per cert, gràcies a aquesta correspondència, que sabem que Miller estava al corrent de la situació política a Catalunya: Arbonès sovint citava el comentari que li va fer Miller en plena transició, en el qual diu textualment: «Veig que els bascos i els catalans estan posant les coses difícils per als espanyols, oi?». A part d'aquesta correspondència, el gran interès que Arbonès sentia per Miller també es reflecteix en el seu coneixement gairebé enciclopèdic d'aquest autor i la seva obra; en un assaig dedicat a Miller que Arbonès va publicar l'any 1990; i també en el gran nombre de traduccions que Arbonès va fer de Miller —deu títols— incloent-hi algunes no encarregades d'alguns dels llibres menys coneguts i menys comercials de Miller, com ara *El temps dels assassins*, un assaig sobre Rimbaud, o *Els llibres de la meua vida* (publicat al 2001, el mateix any que Arbonès va morir). El que tenim aquí, doncs, és un traductor que sent una gran fascinació pel seu autor, i és aquesta fascinació el que va portar Arbonès a esmerçar encara més esforços dels habituals —que aviat és dit— a l'hora de traduir les obres cabdals de Miller.

Val a dir que Arbonès va començar a traduir Miller quan aquest autor només era disponible a l'Estat espanyol a través d'algunes traduccions sud-americanes de la primera trilogia (els dos *Tròpics* i *Primavera negra*), que circulaven il·lícitament i que distaven molt de ser acurades o fins i tot gaire llegibles. Recordem que els llibres en qüestió, que tenien un fort contingut sexual, no van arribar a ser legalitzats completament en la seva versió original, als Estats Units, fins al 1964 —trenta-dos anys després de la seva primera publicació a París— i que no va ser fins aleshores que Miller es va convertir en un autor cèlebre i els seus llibres, en *best-sellers* internacionals. Però aquesta situació no va durar gaire: el 1969, la feminista nord-americana Kate Millett va publicar *Sexual Politics*, un assaig clau que va marcar un abans i un després en el moviment feminista, en el qual va qualificar Miller de masclista i retrògrad. Al llarg dels anys setanta, aquesta visió simplista d'ell i la seva obra va aconseguir cada vegada més adeptes, fins al punt que, ja al principi dels anys vuitanta, poc després de la mort de Miller, Salman Rushdie va poder descriure aquest autor d'una importància innegable com un «pornògraf feliç» i ningú no deia ni piu. Comentem tot això perquè durant tot aquest temps hi havia un país occidental en què les crítiques de Millett i companyia no van tenir cap efecte: Espanya, on una censura implacable havia, per dir-ho així, posposat la revolució sexual dels anys seixanta fins a la propera dècada. Així mateix, al principi dels setanta, quan, a la resta del món, fins i tot la pornografia *light* ja rebia les crítiques no tan sols de les feministes sinó de bona part de la societat diguem-ne progressista, a Espanya tothom esperava amb ànsia perquè sortís el primer número de *Playboy* o qualsevol altra manifestació de la llibertat sexual, incloent-hi, és clar, els llibres de Henry Miller.

Aquest, doncs, és el panorama que Jordi Arbonès troba quan es posa a traduir *Primavera negra* al català, el 1970. Surt publicat aquell mateix any i resulta ser el primer llibre de Henry Miller publicat a l'Estat espanyol. Immediatament va cridar l'atenció de molta gent, entre ells Pere Gimferrer, que hi va dedicar un article a la revista *Destino*. A part del fet que els lectors, per fi, tenien accés a una versió ben traduïda d'aquest llibre, caldria afegir que Arbonès havia marcat un gol considerable: que una de les obres més importants d'un dels autors més cobejats i alhora pràcticament introbables a Espanya havia aparegut per primera vegada en l'encara mig prohibida llengua catalana no va agradar a segons quines persones influents, tal com el mateix Arbonès va descobrir tot seguit. Crec que ell mai no en va treure l'aigua clara, però el fet és —i ell mateix m'ho va explicar en persona— que, tot i que va enllestir les traduccions de *Tròpic de Càncer* i *Tròpic de Capricorn*, els llibres més emblemàtics de Miller, abans del 1975, no van rebre el permís de la censura fins el 1977 i 1978, respectivament, és a dir, bastants mesos després de la publicació dels mateixos llibres en versió castellana. Pel que sembla, doncs, els poders fàctics van aconseguir evitar que Arbonès els marqués un altre gol, mitjançant un senzill canvi de la posició dels pals de la porteria.

Tot i això, els *Tròpics* van ser un èxit de vendes en català i, a més, la seva publicació va ser considerada tot un esdeveniment, tal com demostra una plèthora d'articles que van aparèixer a diverses publicacions de l'època, escrits, entre d'altres, per Joan de Sagarra, Robert Saladrigas i el mateix Pere Gimferrer. Avui dia, quan la publicació en català de novetats nord-americanes ja és un fet habitual, i quan, des de fa temps, existeixen col·leccions de literatura eròtica en català, és difícil imaginar l'impacte que els *Tròpics* —amb la seva obscenitat esporàdica, els seus imparables vols fantasiosos, el seu humor negre, les seves confessions impúdiques— devien tenir a la Catalunya de la Transició, la tradició literària recent de la qual estava a les antípodes de la literatura bruta, immediata, surreal i, no cal dir-ho, gens autocensurada de Henry Miller. En fi, no seria cap exageració dir que les traduccions de Jordi Arbonès van representar tot un revulsiu per a la literatura catalana de l'època.

Ara bé, Jordi Arbonès no va traduir els *Tròpics* amb la intenció d'aconseguir una mena de *succés de scandale*, sinó perquè representaven una part —important però relativament petita, al cap i a la fi— d'una obra immensa que ell coneixia i admirava. Val la pena recordar que de la cinquantena llarga de llibres que Miller va publicar, només una desena tenien continguts sexuals, tan xocants com eren fa trenta anys. No ens ha de sorprendre, doncs, que les properes traduccions que Arbonès va fer de Miller eren dues perles lliures de paraules gruixudes i d'escenes eròtiques. Es tracta d'*En tombar la vuitantena*, un assaig extraordinari que Miller va escriure amb motiu del seu vuitantè aniversari, tal com suggereix el títol; i *El colós de Maroussi*, un llibre bellíssim sobre Grècia, que, segons Miller, era el millor que havia escrit mai. Tots dos van sortir en català als anys vuitanta. S'ha de pensar que aleshores era força difícil trobar aquests llibres en anglès, a Londres, però vet aquí que Arbonès els havia posat a l'abast dels lectors d'aquí. La seva feina respecte a Miller, doncs, no ha estat només la de traduir uns textos sinó també la d'escollir i presentar obres que altrament haurien passat desapercebudes a Catalunya.

No vull entrar en els detalls de les traduccions que Arbonès va fer dels *Tròpics* i d'aquests llibres posteriors acabats d'esmentar, però val la pena fer un parell de comentaris generals. En primer lloc, el repte especial que Miller representa per als traductors. Recordem que el seu vocabulari era excepcionalment gran —d'unes 8.000 paraules, gairebé el mateix nombre que feia servir Shakespeare— i que, a més, com Shakespeare, saltava contínuament d'un registre culte, poètic i filosòfic, a un registre col·loquial, cru i amarat de l'argot de la seva època. Arbonès va acceptar el repte de traduir-lo en un moment en què bona part de la literatura catalana contemporània encara buscava un model lingüístic satisfactori, i, el que potser és més important, li mancava una tradició forta de ficció col·loquial, a l'estil de Sinclair Lewis o d'Upton Sinclair, de Sherwood Anderson o de John Steinbeck, de molts escriptors nord-americans de novel·la negra o bé del mateix Miller, per no dir res dels hereus principals d'aquest: la Generació Beat. No hi havia res de tot això en la literatura catalana —o si existia, com en el cas recentment redescobert de Juli Vallmitjana— es desconeixia aleshores; per tant, Jordi Arbonès es va trobar en la necessitat d'inventar tota una tradició, com si diguéssim. Si de vegades no aconsegueix reproduir plenament el to d'alguna o altra frase en l'obra de Miller —i de vegades, no gaires, això és el que passa— hem de pensar en la conjuntura difícilíssima que li havia tocat com a traductor. Potser, de vegades, pecava de massa entusiasta en el seu afany de recrear la riquesa lèxica de Miller amb alguna paraula que ara sona estranya, o si més no força rebuscada al lector català mitjà, però en general cal dir que Arbonès tradueix la prosa sovint un pèl obscura de Miller amb una precisió excepcional.

Un comentari a part mereix la petita polèmica entre Arbonès i l'editorial Edhasa, quan aquesta va decidir reeditar els *Tròpics* en català al principi dels anys noranta. Els de l'editorial volien substituir algunes de les paraules gruixudes que Arbonès havia utilitzat sistemàticament —la paraula *xona*, per exemple, per traduir l'anglès *cunt*— per paraules d'ús més corrent: en el cas esmentat, per exemple, l'editorial volia posar-hi *cony*. Arbonès es defensava dient que *xona* era un dels «piropos» obscens que ell i altres companys havien fet servir davant les noies mallorquines, quan feien el servei militar a les Illes. Un lector d'avui pot preferir *xona* a *cony* o a l'inrevés —això ni ens va ni ens ve, aquí— però l'anècdota en si és una mostra interessant de com Arbonès sempre primava les fonts de la seva experiència lingüística personal, per damunt de les solucions més acadèmiques proporcionades pels diccionaris. Ho comento, perquè l'han acusat, alguna vegada, de fer exactament el contrari.

Tot això ens porta al que considero la gran proesa de Jordi Arbonès com a traductor de Miller: la seva versió del primer volum de la trilogia intitulada *La crucifixió de color rosa*, un dels llibres més polèmics i alhora admirats de Miller: em refereixo a *Sexus*, que Miller va començar a escriure el 1942, a l'edat de cinquanta-un anys, i que no va publicar fins al 1949, a França. El Tísner el va descriure com «la millor història d'amor mai escrita», i molts crítics actualment la consideren l'obra mestra de Miller, però en la seva època escandalitzava i decebia fins i tot els seus admiradors més fervorosos, notablement Lawrence Durrell, que va enviar un telegrama a Miller dient que hauria de retirar *Sexus* immediatament de totes les lli-

beries. Es tracta d'un llibre d'unes cinc-centes pàgines, que té llargs fragments surreals barrejats amb uns episodis sexuals i escatològics molt explícits, i sovint molt divertits, i parla, amb una passió difícil de superar, de la relació de Miller amb la seva segona esposa, June Edith Smith. D'un estil directe, gairebé familiar, *Sexus* és una obra *sui generis*, un d'aquells llibres que té un ambient propi, que crea un lligam si fa no fa personal entre l'autor i el lector, i és en la recreació d'aquest ambient i d'aquest lligam en la versió catalana que Arbonès ha tingut un dels seus millors encerts com a traductor. Tant és així, que si haguéssim d'escollir un sol llibre per exemplificar les qualitats de les traduccions de Jordi Arbonès, triaríem *Sexus* —editat el 1992— sense cap mena de dubte.

La manca de temps ens impedeix dedicar l'atenció que mereix a l'Anaïs Nin i als dos llibres seus que Arbonès va traduir: *Escala cap al foc* i *Afrodísia*, tots dos publicats a la segona meitat de la dècada dels setanta. És cert que el nom de Nin va estretament lligat amb el de Miller, atès que van ser amants durant deu anys i amics fins que ella va morir de càncer el 1977. És més, als dos primers volums dels seus famosos diaris, Miller és una presència constant, tal com ho és, inevitablement, als fragments anteriorment autocensurats del seu diari —recollits en un volum pòstum intitulat *Henry and June*— que es va editar el 1987 i del qual se'n va fer una pel·lícula. També és lògic que parlem de Nin en el context de Jordi Arbonès, no tan sols perquè ell la va traduir, sinó també perquè ella ve d'una nissaga catalana, sent la filla del músic Joaquim Nin-Cullell, que era un amic personal, per cert, de Jacint Verdaguer; Nin, de fet, si hagués volgut, hauria pogut llegir les traduccions de l'Arbonès amb facilitat, ja que va aprendre el català a Barcelona a l'edat de dotze anys. Havent dit això, cal recalcar que Nin és una escriptora que, pel que fa al seu estil i els seus objectius literaris, no té absolutament res a veure amb Miller. Per començar, el seu anglès és estranyament artificial, potser perquè era el seu tercer idioma. Miller mateix el va qualificar com «un tipus d'anglès que no llegiràs en qualsevol altre lloc». Per aquesta raó, no parlarem més de l'Anaïs Nin aquí, sent com és una autora que mereix una ponència per a ella sola, deslligada de la seva relació amb Henry Miller, que la va eclipsar literàriament parlant, tot i que sense voler, durant bona part de la seva vida.

Deixem-ho aquí, doncs, amb el gust suggeridor de *Sexus* a la boca, i el record ben viu tant de Henry Miller com de Jordi Arbonès, dos noms que, a l'àmbit de parla catalana, encara aniran de bracet durant molt de temps.